

سرشناسه: میرزایی، افشین، ۱۳۶۶-
عنوان و نام پدیدآور: گزارش ناخوانده از سرانجام یک مسیر:
بررسی مستند دستاوردهای واقعی تعهدات ۵۰۱ در توافق ژنو
مشخصات نشر: قم : مجد اسلام، ۱۳۹۴.
مؤسسه سرلشکر شهید حاج احمد کاظمی.
مشخصات ظاهری: ۵۴۴ ص. : جدول.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۷۰۲۰۲۰۸-۸
وضعیت فهرست نویسی: فهای مختصر
یادداشت: فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی:
<http://opac.mlii.ir> قابل دسترسی است.
شناسه افزوده: صاحب فصول، سیدمحمد حسین، ۱۳۶۵-
شناسه افزوده: الهیاری پور، علی، ۱۳۶۲-
شناسه افزوده: مؤسسه سرلشکر شهید حاج احمد کاظمی
شناسه افزوده: پژوهشگاه صدق
شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۱۱۰۸۹

از سرانجام يك مسير

گزارش ناخوانده

اندیشکده صدق

افشین میرزایی

سید محمد حسین صاحب فصول

علی الهیاری پور

گزارش ناخوانده از سرانجام یک مسیر

پژوهش و تألیف:

افشین میرزایی

سید محمد حسین صاحب فصول

علی اللهیاری پور

چاپ: اول / ۱۳۹۴ / ۳۰۰۰ نسخه

نشر: مجد اسلام / مؤسسه شهید کاظمی

طراح جلد: احمد یونس

خدمات چاپ: باقری قم

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۷۰۲-۲۰-۸

حقوق این اثر برای اندیشکده صدق محفوظ است.

این اثر با حمایت مرکز گفتمان انقلاب اسلامی به چاپ رسیده است.

مراکز پخش:

تهران، خیابان انقلاب، مقابل دانشگاه تهران،

بین خیابان فخر رازی و خیابان دانشگاه، فروشگاه کیهان

تلفن: ۰۹۳۵۸۱۶۴۰۹۸ و ۰۶۶۴۰۳۴۷۹ - ۰۲۱

قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه اول، فروشگاه ۱۳۱،

دفتر مرکزی نشر و پخش شهید کاظمی

تلفن: ۰۶ - ۳۷۸۴۰۸۴۴ - ۰۲۵

فروش اینترنتی: www.manvaketab.ir

قیمت: ۱۸۵۰۰ تومان

جهت مشاهده متن کامل منابع و مراجع

ذکر شده در انتهای هر فصل کتاب و

ارتباط با مؤلفین و ارائه نظرات و پیشنهادات،

به وبسایت کتاب مراجعه فرمایید:

www.gozaresh-nakhande.ir

همچنین در صورتی که قصد فعالیت

پیرامون توزیع و ترویج محتوای این کتاب در قالب‌های مختلف،

یا هرگونه حمایت و مشارکت در این زمینه

را دارید، با تلفن ۰۹۱۳۷۱۷۵۰۵۴ تماس حاصل نمایید.

فهرست

۱	مقدمه
۹	بخش اول - ساختار تحریم‌های کشور و کارنامه‌ی توافق ژنو در رفع آن‌ها
۱۱	فصل اول - تحریم‌های مالی و بانکی
۷۹	فصل دوم - تحریم‌های نفتی
۱۵۳	فصل سوم - تحریم‌های کالاهای اساسی
۱۹۹	فصل چهارم - تحریم‌های پتروشیمی
۲۳۳	فصل پنجم - تحریم‌های خودروسازی
۲۸۵	فصل ششم - تحریم‌های هواپیمایی
۳۱۱	فصل هفتم - تحریم‌های کشتیرانی و بیمه‌ی حمل و نقل
۳۵۷	فصل هشتم - تحریم‌های طلا و فلزات گران‌بها
۳۸۳	فصل نهم - تحریم‌های جدید
۴۱۱	بخش دوم - مفاد، اهمیت و علل وضع قوانین تحریم ایران
۴۱۳	فصل اول - تحریم‌های آمریکا
۴۴۷	فصل دوم - تحریم‌های اتحادیه‌ی اروپا
۴۸۱	فصل سوم - تحریم‌های شورای امنیت
۵۰۵	فصل چهارم - تحریم‌های مرتبط با هسته‌ای
۵۳۵	ضمائم
۵۳۷	ضمیمه‌ی اول - جدول اسناد رسمی منتشر شده از توافق ژنو
۵۴۵	ضمیمه‌ی دوم - ترجمه‌ی رسمی وزارت خارجه از برنامه مشترک اقدام به همراه اشکالات آن
۵۵۵	ضمیمه‌ی سوم - فهرست تعهدات ایران در توافق ژنو و وضعیت انجام آن‌ها
۵۶۳	ضمیمه‌ی چهارم - جدول تطبیقی مرکز تحقیقات کنگره‌ی آمریکا از تحریم‌های ایران
۵۷۱	ضمیمه‌ی پنجم - تبلیغات گسترده‌ی روزنامه‌های کشور پیرامون رفع تحریم‌ها با توافق ژنو

مقدمه

| ضرورت | موضوع تحریم‌ها و راه صحیح مواجهه با آن‌ها، شاید مهم‌ترین مسئله‌ی مطرح در فضای عمومی این سال‌های کشور باشد. هرچند تحریم‌ها عمری برابر با عمر انقلاب اسلامی دارند و همواره ابزار فشار دشمنان بر جمهوری اسلامی و مردم ایران بوده‌اند، اما از اواخر سال ۱۳۹۰ با ورود به مرحله‌ای جدید، به تحریم‌هایی تبدیل شده‌اند که به تعبیر مقامات آمریکایی «سخت‌ترین تحریم‌های تاریخ» هستند.

البته نه تحریم‌های شدید، قابلیت تداوم و اثرگذاری در بلندمدت را دارند، و نه ایران کشور دست و پا بسته‌ای است که تحریم‌ها بتوانند آن را از پا درآورند؛ اما در هر حال، تحریم‌ها سختی‌ها و مشکلاتی را پدید آورده‌اند که باید راه صحیح مواجهه با آن‌ها را پیدا کرد و پیمود. در مواجهه با این موضوع، مسیری در حال طی شدن است که حل مشکلات اقتصادی کشور را منوط به رفع اثر تحریم‌ها، و رفع اثر تحریم‌ها را منوط به مذاکره با تحریم‌کنندگان غربی (و به خصوص آمریکا) می‌داند.

این مسیر، که برآیند یک تفکر ریشه‌دار است و محدود به حوزه‌ی تحریم و اقتصاد نیز نمی‌شود، در این برهه از تاریخ انقلاب در بوته‌ی آزمایش قرار گرفته، و ایران اسلامی در حال گذراندن تجربه‌ای تاریخی پیرامون میزان کارایی و موفقیت این مسیر در عرصه‌ی عمل است. مشخص شدن سرانجام این مسیر برای ملت ایران، و همه‌ی ملت‌هایی که در دوراهی انتخاب مسیر آینده‌ی خود برای رسیدن به پیشرفت هستند، قطعاً دلالت‌های مهم و

تعیین‌کننده‌ای خواهد داشت و راه صحیح تعامل با دنیای غرب را برای ملت‌ها روشن خواهد کرد.

تلاش برای روشن کردن سرنوشت این مسیر، هدف اصلی این کتاب است؛ این هدف نیز نه با کلی‌گویی، بلکه با پژوهش دقیق و جزئی، قابلیت تحقق پیدا می‌کند. باید واقعیات موجود و جزئیات تعیین‌کننده در حوزه‌ی تحریم‌ها را شناخت، و با طراحی‌های پیچیده‌ی حقوقی، سیاسی، اقتصادی تحریم‌کنندگان در میز مذاکره و در میدان عمل آشنا شد. باید تجربه‌ی توافق ژنو در رفع تحریم‌ها را به دقت مورد واکاوی قرار داد، و سرنوشت مسیر رفع تحریم با مذاکره را در آینده‌ی سرنوشت بسیار جالب و درس‌آموز توافق ژنو مشاهده نمود.

پرداختن به موضوعات مذکور، وقتی اهمیتی دوچندان می‌یابد که بدانیم با وجود سابقه‌ی سی و چند ساله‌ی تحریم‌های کشورمان، هنوز پژوهشی جامع پیرامون ساختار و تأثیرات عملی تحریم‌ها در حوزه‌های مختلف اقتصادی منتشر نشده است. همچنین با وجود گذشت بیش از یک سال و نیم از انعقاد توافق ژنو (که اتفاقی کم‌نظیر در تاریخ تعامل ایران و غرب بعد از انقلاب بود)، هنوز هیچ گزارش مستندی از میزان تحقق تعهدات طرف مقابل و تأثیر این توافق در کاهش تحریم‌ها - که هدف اصلی ایران از ورود به مذاکرات بود - انتشار نیافته است. امیدواریم این کتاب بتواند با پر کردن بخش‌هایی از خلأ پژوهشی موجود در این حوزه‌ها، گامی مؤثر در مشخص نمودن سرنوشت این مسیر بردارد، ان شاء الله.

محتوا

«گزارش ناخوانده از سرنوشت یک مسیر» در بخش اول، به ساختار تحریم‌های اقتصادی کشورمان در حوزه‌های اصلی، یعنی مالی و بانکی، نفتی، کالاهای اساسی، پتروشیمی، خودروسازی، هواپیمایی، کشتیرانی و فلزات گران‌بها پرداخته، و در هر حوزه، علاوه بر احصاء و دسته‌بندی قوانین تحریمی مختلف اعمال شده، سابقه، اهمیت و تأثیرات عملی آن‌ها را مورد بررسی قرار داده، و برخی راهکارهای فعالین اقتصادی و مسئولین حوزه‌ی مربوطه برای بی‌اثر نمودن آن تحریم‌ها را ذکر نموده است.

همچنین در هر یک از حوزه‌های تحریمی مذکور، تعهدی که در توافق ژنو از طرف گروه ۵+۱ به کشورمان داده شده بود و میزان فایده‌ی واقعی آن، با بررسی مسائل زیر، مورد واکاوی موشکافانه قرار گرفته است:

- معنا، محدوده و اهمیت دقیق تعهد ذکر شده در متن توافق و نسبت آن با تحریم‌های اصلی آن حوزه

● توافقات صورت گرفته پیرامون جزئیات و نحوه‌ی اجرای آن تعهد (با استفاده از اسناد مختلف مربوط به توافق ژنو و مذاکرات اجرایی پس از آن)

● وقایع و اقدامات عملی صورت گرفته بعد از اجرای توافق، و میزان عملی شدن تعهدات

۵+۱

● میزان تغییر واقعی در وضعیت تحریم‌های آن حوزه، نسبت به قبل از توافق ژنو

● اظهارات دست‌اندرکاران آن حوزه‌ی اقتصادی پیرامون میزان فایده‌ی عملی امتیاز دریافت شده از ۵+۱

● موانع موجود بر سر راه مفید واقع شدن امتیاز دریافتی کشور از ۵+۱ در آن حوزه، و طراحی‌های قانونی و اجرایی گسترده‌ی طرف مقابل در این زمینه

بخش اول کتاب، متناظر با نه تعهد داده شده به کشورمان در توافق ژنو برای تعلیق یا کاهش تحریم‌ها، شامل نه فصل است. با توجه به ارتباط وثیق دو بحث ساختار تحریم‌های هر حوزه و دستاورد واقعی توافق ژنو در کاهش تحریم‌های آن حوزه، این دو بحث درباره‌ی هر یک از حوزه‌های اصلی مورد تحریم، به صورت ادغام شده و در قالب یک فصل ارائه گردیده‌اند. در بخش دوم کتاب، نقشه‌ی تحریم‌های صورت گرفته علیه کشورمان از ابتدای انقلاب تا کنون تبیین گردیده است. این بخش ابتدا در سه فصل، به قوانین تحریمی وضع شده علیه کشورمان می‌پردازد. اهداف، مفاد، سیر تاریخی، ویژگی‌ها، علل وضع، میزان اهمیت، و شرایط لغو تحریم‌های آمریکا، اتحادیه اروپا و شورای امنیت، و ارتباط این سه مجموعه تحریم با یکدیگر، در این سه فصل مرور شده‌اند.

فصل چهارم این بخش، این موضوع را مورد واکاوی قرار می‌دهد که کدام یک از تحریم‌های مذکور، «مرتبط با هسته‌ای» هستند و در صورت انجام توافق نهایی احتمال برداشته شدن آن‌ها وجود دارد.

در واقع در بخش دوم کتاب، تمرکزی حقوقی بر قوانین تحریم صورت گرفته است، تا مکمل بخش اول کتاب باشد که تمرکزی اقتصادی بر وضعیت تحریم‌ها در صحنه‌ی عمل دارد.

بخش آخر کتاب نیز حاوی پنج ضمیمه است. ضمیمه‌هایی برای تکمیل تصویر ارائه شده در این کتاب از وضعیت تحریم‌ها، و نتایج مسیر مذاکره برای رفع آن‌ها.

در ضمیمه‌ی اول، یازده سند رسمی منتشر شده از توافق ژنو که جزئیات دقیق متن این توافق و توافقات اجرایی پس از آن را مشخص نموده‌اند، و مطالب آن‌ها در این کتاب نیز مورد استفاده قرار گرفته، معرفی شده‌اند.

با توجه به ارجاع به متن توافق ژنو در مطالب مختلف، در ضمیمه‌ی دوم، ترجمه‌ی رسمی وزارت خارجه از برنامه مشترک اقدام آورده شده، و برخی اشکالات مهم موجود در آن، به صورت پاورقی ذکر گردیده است.

هر چند این کتاب به موضوع امتیازات فراوان واگذار شده از جانب ایران در توافق ژنو و مقایسه‌ی وزن آن‌ها با امتیازات اخذ شده در حوزه‌ی کاهش تحریم‌ها ورود پیدا نکرده، اما مروری گذرا بر فهرست تعهدات هسته‌ای کشورمان در توافق ژنو و مشاهده‌ی وضعیت اجرای آن‌ها، پس از مطالعه‌ی تفصیلی سرانجام تعهدات ۵+۱ به کشور در این توافق، جالب توجه است. ضمیمه‌ی سوم، این فهرست را بر اساس گزارش‌های رسمی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در جدولی به طور خلاصه بیان نموده است.

ضمیمه‌ی چهارم، ترجمه‌ی جدول تطبیقی تحریم‌های شورای امنیت، اتحادیه اروپا، آمریکا و دیگر کشورها علیه ایران که توسط مرکز تحقیقات کنگره آمریکا تهیه گردیده را در اختیار خوانندگان این کتاب قرار داده است. این جدول، از زاویه‌ای دیگر، به مرور تحریم‌های کشور می‌پردازد.

ضمیمه‌ی پنجم نیز با مرور صفحات اول و تیتراهای اصلی روزنامه‌های کشور در بازه‌ی زمانی یک ساله‌ی حول توافق ژنو، با یادآوری تبلیغات گسترده‌ی رسانه‌ها پیرامون برداشته شدن تحریم‌ها و به نتیجه‌ی مطلوب رسیدن مسیر مذاکره با آمریکا برای حل مشکلات اقتصادی کشور، این قطعه‌ی درس‌آموز از تجربه‌ی تاریخی کشور در زمینه‌ی تحریم و مذاکره را ثبت نموده است.

منابع

در پژوهش‌های صورت گرفته برای آماده‌سازی این کتاب، به تناسب نیازهای موجود در بخش‌های مختلف، از منابع گوناگونی استفاده گردیده است. در هر یک از ۱۳ فصل کتاب (۹ فصل بخش اول و ۴ فصل بخش دوم) به طور میانگین بیش از ۱۳۰ منبع مورد استفاده و استناد قرار گرفته و در متن آن فصل به آن‌ها ارجاع داده شده است. در تهیه‌ی این کتاب، تلاش زیادی شده که مطالب تا جای ممکن موجز و فشرده نوشته شوند، و با وجود تعداد بالای اسناد و منابع استفاده شده در هر فصل، با انتخاب بخش‌های کوچک و مهم آن‌ها، مطالب به صورت «خلاصه گزارش» تهیه گردند، و تا جای ممکن حجم هر گزارش کاهش یابد.

منابعی که در پژوهش‌های این کتاب مورد استفاده قرار گرفته‌اند، در یک دسته‌بندی کلی

- (۱) پژوهش‌های منتشر شده پیرامون تحریم‌ها توسط اندیشکده‌هایی مانند گروه بین‌المللی بحران^۱، شورای روابط خارجی^۲، مرکز تحقیقات کنگره‌ی آمریکا^۳، بنیاد دفاع از دموکراسی^۴، مرکز بلفر دانشگاه هاروارد^۵، مرکز ویلسون^۶ و موسسه‌ی بروکینگز^۷.
- (۲) اسناد رسمی مرتبط با تحریم، اعم از توافقات هسته‌ای، اسناد سازمان ملل متحد (قطعنامه‌ها، تحریم‌ها و تعاریف حقوقی)، قوانین کنگره‌ی آمریکا، دستورات اجرایی رؤسای جمهور آمریکا، ویرایش‌های مختلف قوانین اتحادیه‌ی اروپا، اسناد دادگاه‌های اروپا، اسناد وزارت امور خارجه‌ی آمریکا، اسناد وزارت خزانه‌داری آمریکا، اسناد وزارت خزانه‌داری انگلیس، اسناد نهادهای تخصصی بین‌المللی مانند ایکائو.
- (۳) اظهارات و مواضع رسمی مسئولین داخلی و خارجی در سخنرانی‌ها، مصاحبه‌ها، نشست‌های رسانه‌ای، جلسات استماع کنگره و دیگر جلسات عمومی.
- (۴) آمارها و اطلاعات رسمی منتشر شده توسط سازمان‌ها و نهادهای داخلی مانند بانک مرکزی، گمرک و اتاق بازرگانی، و سازمان‌ها و نهادهای خارجی مانند اداره انرژی آمریکا، آژانس بین‌المللی انرژی، مرکز آمار آمریکا، مرکز آمار اتحادیه اروپا، مرکز آمار ترکیه، مرکز آمار امارات، و دفتر کنترل دارایی‌های خارجی آمریکا^۸.
- (۵) گزارش‌های آماری یا تحلیلی پایگاه‌های تخصصی حوزه‌های مختلف، اعم از پایگاه‌های بین‌المللی مانند اوایل پرایس، اینشورنس ژورنال، و پایگاه‌های داخلی موجود در حوزه‌های خودرو، نفت، پتروشیمی، کشتیرانی و طلا، و نیز گزارش‌های مالی بنگاه‌های بزرگ اقتصادی جهان مانند بوئینگ و رنو.
- (۶) اخبار انعکاس‌نیافته در کشور و گزارش‌های تحلیلی رسانه‌های معتبر خارجی مانند فایننشال تایمز، وال‌استریت ژورنال، رویترز، بلومبرگ، کریستین ساینس مانیتور، واشنگتن پست، نیویوریک تایمز، راشاتودی، المانیتور، نیویورک تایمز، ولس آنجلس تایمز.

1 – International Crisis Group

2 – Council on Foreign Relations (CFR)

3 – Congressional Research Service (CRS)

4 – Foundation for Defense of Democracies (FDD)

5 – Belfer Center for Science and International Affairs

6 – Wilson Center

7 – Brookings Institution

8 – Office of Foreign Assets Control (OFAC)

۷) مطالب منتشر شده توسط وکلا و مؤسسات حقوقی فعال در حوزه‌ی قوانین و تحریم‌ها، مانند وکلای طرف‌های ایرانی در دعاوی مرتبط با تحریم در دادگاه اروپا، موسسه‌ی استپتو^۱، گروه حقوقی وولکوف^۲، و گروه حقوقی فراری^۳.

۸) اطلاعات به دست آمده از صحبت با فعالین اقتصادی در حوزه‌های مختلف و دست‌اندرکاران درگیر با تحریم‌ها در صحنه‌ی عمل.

۹) جلسات مختلف با کارشناسان و پژوهشگران حوزه‌ی تحریم، و نیز مسئولین درگیر با این حوزه در دولت و مجلس شورای اسلامی.

گفتنی است علاوه بر منابع فوق، در برخی موارد نیز برای پر کردن خلأ اطلاعات ضروری در بخش‌های مربوطه، از روش‌های دیگری استفاده نموده‌ایم؛ به عنوان مثال، جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات مربوط به کالاهای اساسی (مواد غذایی و دارویی) از آمارهای گمرک ایران، آمریکا و اتحادیه اروپا و تهیه‌ی نمودارهای لازم در این زمینه، یا استخراج و پالایش آمار واردات قطعات خودروی کشور (برای مشخص نمودن تأثیر تحریم‌ها و توافق ژنو در روند کاهشی و افزایشی آن)، که با توجه به عدم وجود آمار رسمی کامل در این زمینه، با استخراج تعرفه‌های مربوط به این قطعات متعدد از کتاب «قانون صادرات و واردات» کشور، و جمع‌آوری اطلاعات کلیه‌ی واردات صورت گرفته مربوط به این تعرفه‌ها (و ارزش دلاری متناظرشان) از پایگاه داده‌ی «گمرک جمهوری اسلامی ایران»، این اطلاعات مهم و تعیین‌کننده، به تفکیک کشورهای مبدأ واردات و سال‌های مختلف تهیه و تنظیم گردید.

همچنین لازم به ذکر است که استفاده‌ی تهیه‌کنندگان کتاب از منابع غیررسمی و غیرمکتوب، برای تکمیل اطلاعات و تحلیل‌های خود در فهم دقیق موضوعات بوده است، و در جلسات مختلف با کارشناسان و فعالین و مسئولین، پس از ارائه‌ی نتیجه‌ی تحقیقات صورت گرفته در حوزه‌های مرتبط تحریمی به آن‌ها، از نظرات اصلاحی ایشان استفاده شده است؛ اما اطلاعات موجود در متن کتاب، همگی به منابع مکتوب منتشر گردیده در پایگاه‌های رسمی و رسانه‌ها استناد یافته و ارجاعات آن‌ها نیز در اختیار مخاطبین قرار داده شده است.

متن کامل تمامی منابع استفاده شده در فصل‌های مختلف کتاب (که مجموعاً بالغ بر ۱۳۵۰ منبع مختلف می‌شوند) نیز در وب‌سایت کتاب، به نشانی www.gozaresh-nakhande.ir

1 - Steptoe & Johnson LLP

2 - Volkov Law Group

3 - Ferrari & Associates, P.C.

قرار گرفته است، تا هم دسترسی به آن‌ها برای خوانندگان کتاب با سهولت بیشتری انجام گیرد، و هم در صورت از بین رفتن آن منابع (که عمده‌ی آن‌ها صفحات وب هستند)، این صفحات، ذخیره و حفظ شده باشند.

| اهمیت | این کتاب هرچند به بررسی وضعیت فعلی تحریم‌ها و کارنامه‌ی توافق ژنو در رفع تحریم‌ها پرداخته است، اما ادعای روشن کردن سرنوشت این مسیر در آینده را دارد؛ چراکه تداوم این مسیر در حال و آینده، با همان جزئیات تعیین‌کننده و قواعد و روال‌های قبل صورت می‌پذیرد. در واقع توافق ژنو را می‌توان «مدل واقعی» توافقات احتمالی آینده دانست؛ با همان ادعاها، با همان مشکلات اجرایی، و با همان سرنوشت.

خواننده با مطالعه‌ی این کتاب و همراه شدن با داستان پرماجرای تحریم‌ها، به صورت تدریجی، نسبت به واقعیات موجود پیرامون تحریم‌ها و تحریم‌کنندگان، مذاکرات و توافقات، و مشکلات و راه حل‌ها، حسی عمیق پیدا می‌کند.

شناخت دقیق طراحی‌های پیچیده‌ای که متن امتیازات را به گونه‌ای تنظیم می‌کنند که نتوانند فایده‌ی عملی داشته باشند، جزئیات و قیودی که در مذاکرات اجرایی اضافه می‌شوند و همان امتیازات اندک اخذ شده را نیز خنثی می‌کنند، نظام چندلایه و زنجیره‌ای تحریم‌ها که رفع برخی تحریم‌ها بدون رفع برخی تحریم‌های دیگر را بی‌فایده می‌کند، فشارهای سیاسی که به مسائل حقوقی سایه می‌افکنند و توافقات را در عمل بی‌اثر می‌کنند، و دیگر روال‌هایی که در آینده نیز تکرارشدنی‌اند، نگاه خواننده نسبت به مذاکرات برای رفع تحریم را عمق بخشیده، و فضای آینده را برای او روشن‌تر می‌سازد.

در پایان از خوانندگان محترم تقاضا می‌کنیم با در میان گذاشتن نظرات اصلاحی خود از طریق سایت کتاب، ما را در رفع نواقص موجود در این کتاب یاری رسانند.

امیدواریم این کتاب، به عنوان قدمی در راستای صیانت از ارزش‌های این انقلاب و استقلال این کشور و منافع این ملت محسوب شده، و جزء حسنات کتاب اعمال‌مان ثبت گردد.